

BURGERSCHAP De Zonnewende

2024 - 2028

Inhoudsopgave

1. WETTELIJK KADER	4
1.1. <i>Huidige wetgeving</i>	4
1.2. <i>Ruimte voor eigenheid binnen de wet</i>	5
1.3. <i>Kerdoelen</i>	5
2. VISIE VSNON	8
3. BURGERSCHAPSVORMING BINNEN DE VRIJESCHOOL	10
4. BURGERSCHAP IN LEERPLAN	14
4.1. <i>Leerlijn burgerschapsonderwijs</i>	14
4.2. <i>Algemene leeswijzer</i>	15
4.3. <i>Burgerschapsonderwijs in de kleuterklas</i>	16
4.4. <i>Burgerschapsonderwijs in klas 1</i>	18
4.5. <i>Burgerschapsonderwijs in klas 2</i>	22
4.6. <i>Burgerschapsonderwijs in klas 3</i>	26
4.7. <i>Burgerschapsonderwijs in klas 4</i>	31
4.8. <i>Burgerschapsonderwijs in klas 5</i>	37
4.9. <i>Burgerschapsonderwijs in klas 6</i>	43
5. KWALITEITZORG EN MONITORING – VERANTWOORDING EN LEEROPBRENGSTEN	49
Bijlage 1. Extract leerlijn burgerschapsonderwijs	50

1. INLEIDING

In hoofdstuk 1.1.3 Socialisatie van jaarverslag 2020 van de inspectie, Staat van het Onderwijs 2020, staat de laatste stand van zaken rondom burgerschapsonderwijs. “De inspectie wijst er al geruime tijd op dat deze opdracht meer aandacht van scholen vraagt. Het wetsvoorstel Verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs, in combinatie met het traject van curriculumvernieuwing in het funderend onderwijs, onderstreept deze opdracht en wil leraren en schoolleiders duidelijkheid geven over de invulling van de burgerschapsopdracht. Recente discussies over wat deze taak betekent, en de eisen die daarbij aan scholen gesteld mogen worden, onderstrepen daarvan het belang. De inspectie wijst op het belang van de formulering van duidelijke verwachtingen, zodat scholen en samenleving weten wat van scholen wordt verwacht en zo nodig geëist mag worden.

De wettelijke opdracht tot bevordering van burgerschap vraagt van het onderwijs om actief burgerschap en sociale cohesie te bevorderen. Het onderwijsaanbod dient zich herkenbaar te richten op bevordering van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, op de ontwikkeling van de sociale en maatschappelijke competenties die daarbij van belang zijn en op een schoolcultuur waarin basiswaarden worden voorgeleefd en waarmee kan worden geoefend. Dit document geeft aan op welke wijze binnen De Zonnewende invulling gegeven wordt aan burgerschapsvorming.

De basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit, die ten grondslag liggen aan onze democratie, zijn diep verankerd in het vrijeschoolonderwijs.

Vrijescholen zijn sociale oefenplaatsen doordat kinderen van verschillende niveaus en vanuit verschillende sociale achtergronden langere tijd met elkaar in de klas zitten. Maar nog meer dan dat zijn het gemeenschappen waarin leraren, kinderen en ouders allemaal hun bijdrage leveren.

Normen en waarden-overdracht vindt plaats doordat jonge kinderen leren van nabootsingswaardige opvoeders. Burgerschap kan hierdoor niet los worden gezien van het schoolklimaat; een pedagogisch klimaat waarin er systematisch aandacht is voor verbinding met jezelf (persoonsvorming) en de ander. Opdat onze kinderen opgroeien tot evenwichtige en vaardige mensen die zich verantwoordelijk voelen voor zichzelf en de wereld om hen heen.

Vanuit onze visie op leren, ontwikkelen en gemeenschapsvorming wordt duidelijk op welke manieren burgerschap impliciet is verankerd in onze waarden, het pedagogisch klimaat en de schoolorganisaties. Voorts volgt een algemene beschrijving waarin de verwevenheid van burgerschap naar voren komt en een uitwerking van burgerschap in leerplan per school.

Tenslotte beschrijven wij hoe wij burgerschapsdoelen meetbaar maken op het niveau van individuele leerlingen en de klas en hoe we de kwaliteit van ons onderwijs bewaken.

1. WETTELIJK KADER

De Nederlandse samenleving is divers; er is veel ruimte voor verschil. Verschillende denkwijzen, opvattingen en culturen bestaan naast elkaar. We leven in een democratische rechtsstaat. In zo'n open en vrije democratische samenleving is een gezamenlijke basis belangrijk. Deze basis wordt gevormd door burgers met gemeenschappelijke democratische waarden: burgerschap.

Bevordering van actief burgerschap en sociale cohesie is belangrijk. Daardoor kunnen mensen, jong en oud, in Nederland op een prettige manier samenleven. Burgerschapsonderwijs draagt daaraan bij door het bevorderen van kennis over de basiswaarden van de democratisch rechtsstaat en het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die daarvoor nodig zijn. Het bevorderen van burgerschap is een wettelijk vastgelegde taak van scholen. De Inspectie van het Onderwijs ziet toe op de kwaliteit van dit onderwijs. ([Site Inspectie van het Onderwijs mrt 2022](#))

1.1. Huidige wetgeving

Huidige wetgeving

De burgerschapsopdracht schrijft basisscholen voor om bij te dragen aan actief burgerschap en sociale cohesie. In de Wet op het primair onderwijs staat:

Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:

- a) Het bijbrengen van respect voor en kennis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school;
- b) het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de Nederlandse democratische samenleving; en
- c) het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.

WPO artikel 8, derde lid

De rol van de schoolbesturen wordt ook verscherpt: van hen wordt verwacht dat zij een duidelijke burgerschapsopdracht richting hun scholen communiceren en het bevoegd gezag heeft een zorgplicht voor de schoolcultuur.

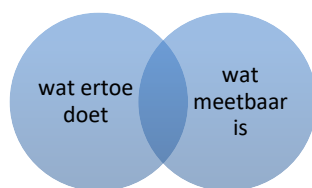
Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden, bedoeld in het derde lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten.

WPO artikel 8, derde lid

1.2. Ruimte voor eigenheid binnen de wet

Binnen bovengenoemde wettelijke kaders krijgen scholen de ruimte om burgerschapsvorming verder naar eigen identiteit in te vullen en eigen opdrachten op zich te nemen. In het onderwijsprogramma moeten kinderen in ieder geval *kennis* verwerven (basiswaarden democratie, diversiteit in mensen), een *houding* ontplooiën (respect voor basiswaarden democratie en voor diversiteit in mensen) en *vaardigheden* ontwikkelen (meedoen in de Nederlandse samenleving). In de schoolcultuur moeten in ieder geval democratische waarden worden voorgeleefd en moeten kinderen gestimuleerd worden actief te oefenen met deze waarden.

Ruimte is er niet alleen in het inrichten van een onderwijsprogramma, maar ook in het monitoren van de ontwikkeling van kinderen en in het evalueren van de resultaten van het burgerschapsonderwijs. De overheid heeft (nog) geen normen met een ondergrens gedefinieerd voor burgerschapsresultaten. De overheid heeft ook (nog) geen gestandaardiseerde instrumenten vastgesteld om de burgerschapsontwikkeling te kunnen volgen, zij is daar wel mee bezig. Voor de VSNON-scholen is het belangrijk om hun visie en doelen van burgerschapsonderwijs te verwoorden, zodat daar passende manieren bij gevonden kunnen worden om ontwikkeling in beeld te kunnen brengen. Deze volgorde is van belang, omdat niet alles wat ertoe doet in het burgerschapsonderwijs op de VSNON-vrijescholen, ook meetbaar is.

1.3. Kerndoelen

Wat we willen bereiken heeft de wetgever voor ons samengevat in kerndoelen¹. Deze kerndoelen zijn de leidraad om het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie gestalte te geven.

Naast de burgerschapsopdracht in de sectorwetten voor primair en voortgezet onderwijs en expertisecentra, zijn de wenselijke opbrengsten van het onderwijs op het sociale en maatschappelijke domein terug te vinden in de kerndoelen voor het basisonderwijs, het speciaal onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Deze kerndoelen voor het sociale en maatschappelijke domein hebben veel raakvlakken met bevordering van burgerschap. Naast het belang van een goede beheersing van de Nederlandse taal voor deelname aan de samenleving, bevatten de kerndoelen ook andere aspecten die daarvoor van

¹ <https://www.slo.nl/sectoren/po/burgerschap-po/onderwijsdoelen/>

belang zijn. In de praktijk zullen scholen de wettelijke eisen rond burgerschap en de kerndoelen die daarbij passen vaak in samenhang vormgeven².

Een directe relatie met burgerschap is in de kerndoelen te vinden in het domein *Oriëntatie op jezelf en de wereld*. Tot dit domein horen zaken zoals omgaan met andere mensen, problemen oplossen en zingevingsvraagstukken. Specifieke kerndoelen zijn:

- OJW 36 De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
- OJW 37 Leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
- OJW 38 De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen en ze leren respect op te brengen voor verschillen in opvattingen.
- OJW 39 De leerlingen leren met zorg omgaan met het milieu.
- OJW 47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen en buitenland, vanuit de perspectieven (...) bestuur, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.
- OJW 51 De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen zoals aanwezig in ons cultureel erfgoed (...)
- OJW 53 De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Ook buiten het *leergebied oriëntatie op jezelf en de wereld* zijn er kerndoelen die vaardigheden beschrijven die een belangrijke voorwaarde zijn voor deelname aan de pluriforme democratisch samenleving. Met name in de kerndoelen *Nederlandse taal* is veel aandacht voor 'zichzelf informeren', 'feiten en meningen onderscheiden' en 'deelnemen aan discussie'. Hier ligt ook een relatie met 'mediawijsheid':

- NL 3 De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.
- NL 6 De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.

² (Uit: Onderwijsinspectie <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/burgerschap/kerndoelen>)

Ook de leergebieden *kunstzinnige oriëntatie* en *bewegingsonderwijs* bevatten kerndoelen die verband hebben met respectievelijk identiteit en cultureel erfgoed en vormen van samenwerking en overleg:

- KO 56 De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.
- KO 58 De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deelnemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden.

2. VISIE VSNON

Visie burgerschapsvorming binnen onze vrijeschool

Burgerschapsopdracht

Aan (goed) burgerschap onderscheiden we een sociale, morele en een politiek-democratische dimensie. Onderwijs kan hieraan een bijdrage leveren door alle drie in samenhang te verzorgen. Dat betekent, dat we burgerschap expliciet verbinden met democratie en het opvatten als democratisch burgerschap. (Juist) Hierin ligt een (kern)taak voor het onderwijs, omdat kinderen geholpen moeten worden om democratisch met anderen samen te leven. Het vraagt om een wereldse manier van bestaan, waarbij je niet alleen bij jezelf blijft maar daaraan ook grenzen ervaart om het met anderen uit te kunnen houden. Dit ligt verankerd in de grondwaarden van de democratie – vrijheid, gelijkheid, solidariteit – die voorzien in een plurale samenleving. De basisgedachte luidt, dat er een veelheid aan visies op het goede leven is.

Een wereldse manier van bestaan

Deze democratische uitdaging is tegelijkertijd ook de centrale pedagogische uitdaging. Een wereldse manier van bestaan, geborgd in het liberaal democratische principe, wordt in de pedagogiek gethematiseerd als het verschil tussen volwassen en onvolwassen in de wereld zijn. Onvolwassen is als je alleen je eigen lusten en wensen najaagt – om het iets breder te trekken: de ander en de wereld, de natuur, exploiteert om primair je eigen behoeften te bevredigen – volwassen is het als je dit in het perspectief van het grotere geheel kunt plaatsen – dat feitelijk bijdraagt aan onze levensconditie. De vorming tot een wereldse manier van bestaan betekent dus de vorming tot volwassenheid. Het pedagogische principe is om kinderen te helpen los te komen van alleen maar achter hun eigens verlangens aanlopen, om hen “te bevrijden uit een gevangen zijn in hun eigen wensen en verlangens.”^[1] Dat betekent niet het onderdrukken van die verlangens, noch kinderen te vertellen wat ze al dan niet zouden mogen of moeten verlangen, “maar om in de veelheid van verlangens juist die verlangens te vinden die gaan helpen bij goed leven en goed samenleven.”^[2]

Het ik dat in de wereld verschijnt

Het gaat hier om onze ‘*existentiële kwaliteit van hoe we in en met de wereld zijn*’^[3], door Biesta aangeduid als de hedendaagse *opdracht* van onderwijs en opvoeding. Deze (kern)kwaliteit vormt niet de uitkomst van een (natuurlijk) ontwikkelingsproces en valt niet te herleiden tot onze genen of hersenen. Dit vraagt om een (onderwijs)pedagogische blik, o.a. gericht op subjectificatie.^[4] ‘Subjectificatie gaat over de vorming van de persoon tot mens-zijn’, om het ik dat in de wereld verschijnt. Tegelijkertijd streeft onderwijs ook emancipatie na, opgevat als “*het vermogen om te kunnen functioneren in relatie tot anderen binnen een gezamenlijke praktijk, waarbij in principe de mogelijkheid bestaat om (historische en situationele) beperkingen te overstijgen.*”. Hierop zijn onderwijs en opvoeding idealiter (in)gericht. “*De bedoeling van onderwijs is om kinderen te helpen om op een volwassen manier in de wereld te willen zijn.*”^[5] Leertaken waaraan de school een bijdrage kan leveren zijn: jezelf leren zien als deel van een groep, een samenleving, de wereld, en je positie daarin in een breder en kritisch perspectief leren plaatsen.

Wilsopvoeding

Cruciaal in de pedagogische opdracht is het willen, ook omdat onderwijs uiteindelijk gericht moet zijn op de vrijheid van kind en jongeren. Dit vormt voor Biesta een belangrijk vraagstuk. “*De wil is een*

kracht die zowel positief als negatief ingezet kan worden. Wat betekent het om mens te zijn in deze wereld? Dat is niet hetzelfde als motivatie, dan vanuit het 'ik' gedreven wordt. Juist op het gebied van de wil ligt een belangrijke opdracht voor het onderwijs en opvoeding. Volgens mij heeft het vrijeschoolonderwijs hier als een van de weinige onderwijssoorten nog expliciet aandacht voor. Het zou mooi en belangrijk zijn als deze expertise zichtbaar en deelbaar gemaakt zou worden."^[6]

Wat betekent dit voor burgerschapsonderwijs binnen de vrijeschool?

Werk maken van democratie (burgerschap) betekent werken aan volwassen *willen* zijn. Dat maakt dat burgerschapsonderwijs integraal onderdeel vormt van onderwijs dat in de pedagogische opdracht haar kerntaak opvat. Goed burgerschapsonderwijs leert kinderen ook zich te begrenzen én zich te committeren. Hiervoor biedt de school idealiter een oefenplaats. Een wereldse manier van bestaan vraagt om een verschuiving van alleen geïnteresseerd zijn in jezelf naar een interesse in het grotere belang. Volgens het democratische en het pedagogische principe beginnen we de lessen burgerschapsvorming niet met lessen in de grondwet of in burgerrechten. Als we dit principe willen verzorgen dan is het de taak om kinderen en jongeren te helpen om te oefenen met weerstand, om te oefenen met grenzen. Werk maken van democratie begint hiermee. We stimuleren ze om eigen wensen en verlangens te toetsen aan de buitenwereld, waarin niet alles mogelijk is. We verleiden ze om buiten zichzelf te willen kijken, onderbreken hen in hun verlangens al naar gelang de situatie daar om vraagt. *"Grenzen ontmoeten en begrenzing begrijpen is een belangrijke manier om werk te maken van burgerschap. Dat werk begint met het ervaren en ontmoeten van weerstand."* Het ervaren van weerstand, en het oefenen met grenzen, kan op tal van manieren vormgegeven worden. Binnen het vrijeschoolonderwijs heeft de pedagogie van oudsher een centrale plek in het onderwijs. Praktische consequentie voor als we met de burgerschapsopdracht aan de slag willen is, om eerst goed te inventariseren in hoeverre het vrijeschoolonderwijs in vakken, activiteiten en schoolcultuur de nieuwe generatie aan het helpen is om met dat volwassen zijn aan de slag te gaan.

^[1] Bron vrijeschoolbeweging.nl

^[3] Bron vrijeschoolbeweging.nl

^[4] Biesta verdiept het persoonsbegrip tot subject-zijn en spreekt als het gaat over persoonsvorming in het onderwijs over subjectificatie. Zie [hier](#) voor zijn beschouwing hierover.

^[6] Bron vrijeschoolbeweging.nl

3. BURGERSCHAPSVORMING BINNEN DE VRIJESCHOOL

De wijze waarop de scholen vormgeven aan Actief burgerschap en sociale integratie

Uitgangspunten van het vrijeschoolonderwijs

Maatschappij in het klein

In onze scholen maken de leerlingen deel uit van **een vaste groep**, deze groep blijft gedurende een reeks van jaren bij elkaar. De leraar van de groep gaat eveneens een langdurige verbinding aan met deze groep. Daardoor leren leraar en leerlingen elkaar wederzijds goed kennen en leren rekening met elkaar en met elkaars behoeften houden. Elke klas bevat bijna uitsluitend leerlingen van ongeveer dezelfde leeftijd. Omdat een bep. ontwikkelingsfase niet herhaald kan worden vinden we het onjuist om leerlingen te laten doubleren (uitzonderingen daargelaten; soms kan het in het belang van een kind zijn om in een klas lager of hoger te zitten). De klas kan gezien worden als een maatschappij in het klein, lief en leed, wel en wee worden met elkaar gedeeld. Er ontstaan vriendschappen en de kinderen leren met conflicten om te gaan.

Het onderwijs is deels doelbewust klassikaal: gemeenschapszin kan alleen ervaren en geoefend worden in een groep. Naast het klassikale onderwijs wordt er uiteraard ook aandacht besteed aan zelfstandig werken, waarin de kinderen op hun eigen niveau kunnen werken.

Door de langdurige verbinding van de leerkracht met de groep gaat hij/zij ook een verbinding aan met de ouders, voor een aantal jaren. De brug tussen school en thuis vinden wij heel belangrijk. Daardoor zijn de lijnen kort en kan er op tijd worden bijgestuurd en ingegrepen als dit nodig is, op cognitief, emotioneel en/of sociaal gebied. Een leerkracht nodigt alle ouders twee keer per jaar uit voor een ouderavond, waarin hij/zij vertelt over het reilen en zeilen van de klas en daarnaast ook informatie geeft over leeftijdsfase, vertelstof en achtergronden van het vrijeschoolonderwijs. Op deze avonden wordt eveneens aandacht geschonken aan hoe het met de groep in zijn geheel gaat. Wat zijn de kenmerken van de klas en hoe gaan de leerlingen met elkaar om? De wijze waarop de ouders en de leerkracht(en) rondom de klas staan is hierin ook een sociaal proces. Het vraagt bewustzijn en reflectie om met elkaar te kijken naar wat er zich afspeelt en hoe ouders en leraren hiermee om kunnen gaan. De leerkracht onderhoudt contact met de individuele ouders van zijn/haar klas middels oudergesprekken.

Sociale vorming is van oudsher van groot belang in de vrijeschool. Leerstof wordt gezien als ontwikkelingsstof die vormend werkt op de totale persoonlijkheid. De kinderen leren zich via het kunstzinnige, beeldende levende onderwijs te verbinden met de leerstof. Door de verbinding ontstaat enthousiasme voor de leerstof en liefde voor mens en wereld. Zie ook bldz.10 van onze schoolgids, waarin wordt beschreven wat periodeonderwijs is. De vrijeschool richt zich op hoofd, hart en handen. Het middengebied, het gevoelsleven is ook het gebied van het sociale, de ontmoeting. In veel vakken en activiteiten besteden we hier aandacht aan: kringspelen, arbeidsspelen, orkest en koorlessen, sociale vaardigheidslessen, tutorlezen, toneel, euritmie, jaarfeesten, schoolfeesten (optredens voor ouders en voor elkaar)

Respect voor elkaar begint al bij het handen geven en elkaar aankijken: iedere ochtend geven alle collega's elkaar een hand en begroeten elkaar. De klassenleerkrachten geven bij de deur ieder kind apart een hand en kijken het kind aan/ begroeten het kind. Vaak wordt er nog even iets persoonlijks

bij gezegd door de leerkracht waardoor het kind zich gezien voelt. Als er later op de dag vakleerkrachten lesgeven in de klas, geven ook zij ieder kind een hand. Bij het afscheid nemen aan de eind van de dag geven de (vak) leerkrachten elk kind ook een hand. Als er gesprekken plaatsvinden tussen ouders en leerkracht(en) gebeurt dit ook: begroeten en afscheid nemen middels handen geven en elkaar aankijken.

Zowel voor de leraren als voor de kinderen in de klas is er een gezamenlijk ochtendbegin middels een meditatie en voor de kinderen de ochtendspreuk. Ook aan het eind van de dag wordt in de klas gezamenlijk afgesloten middels een spreuk of lied.

Regels en afspraken: in de schoolgids staat beschreven welke regels en omgangsvormen wij met elkaar hebben afgesproken en waar we ons aan proberen te houden. Er zijn omgangsregels, er is een pestprotocol en een plan van aanpak bij pestgedrag. Natuurlijk ook schoolregels.

Regels en afspraken ontstaan in de eerste schooljaren vooral uit gewoonten en ritme (gewoontevorming). Deze gewoonten leiden al in de kleuterklas tot zelfstandigheid.

De leraar hoeft de kinderen niet steeds te wijzen op de afspraken, het is een herhaald doen zodat de leerlingen voelen en weten: Dit kunnen wij met elkaar!

In hogere klassen worden vaak nieuwe afspraken gemaakt. Heel vaak ontstaat er een proces in de klas of in de school waarin nieuwe afspraken in overleg met leerlingen tot stand komen. Dan worden het afspraken waarvan de leerlingen zelf eigenaar zijn.

In het **leerproces** wordt veel **samengewerkt**. Leerlingen gaan in groepjes of in tweetallen uiteen met een gemeenschappelijke vraag of opdracht als uitgangspunt. Naderhand volgen presentaties van oplossingen, van werkwijzen. Leerlingen ontdekken op hoeveel verschillende manieren je iets kunt oplossen en op welke manieren je een probleem kunt benaderen. Het werken met niveaugroepen wordt zoveel mogelijk vermeden. Het leren van en met elkaar komt het meest tot zijn recht in pluriforme groepen. Ze kunnen gebruik maken van elkaars kennis en vaardigheden; kunnen elkaar hulp bieden bij het uitvoeren van een werkopdracht. De kinderen kennen elkaars kwaliteiten en mindere vermogens en gaan daar -net als de leerkracht- op een open manier mee om. Bij deze manier van werken spelen zaken een rol als: diversiteit, acceptatie, tolerantie, respectvolle houding, zorg voor elkaar. De leerkracht kan het samenwerkingsproces positief beïnvloeden door regelmatig te reflecteren met de kinderen op hoe de samenwerking verliep; waar knelpunten waren en wat de kinderen zelf aan oplossingen kunnen aandragen om de samenwerking te verbeteren.

Ook op andere momenten staat reflectie met de kinderen centraal: bv. elkaars kunstzinnig werk bekijken en positieve feedback geven op elkaar en eventuele verbeterpunten; werkstukbespreking; spreekbeurten bespreking.

Burgerschap/ wereldburgerschap: Wereldburgers worden gevormd door verhalen.

De vrijeschool is de “verhalenschool” bij uitstek. Het vertellen dat in elke klas een centrale plaats inneemt (al vanaf de peuterklas) legt de verbinding tussen cultureel erfgoed en de persoonlijke

ontwikkelingsmotieven van de kinderen. In een multiculturele samenleving kan de vrijeschool vanuit haar vertelcultuur een eigen en wezenlijk geluid laten horen.

Daarnaast horen de kinderen ook de verhalen in de geschiedenislessen vanaf de 5e klas (oude cultuurverhalen uit oud-India, oud-Perzië en Mesopotamië, oud-Egypte en oud-Griekenland/ in de 6e: Romeinse mythologie) Hierbij wordt aandacht besteed aan vele belangrijke zaken die doorwerken tot in onze tijd. Van boeddhisme tot ontstaan van de democratie; van debatteren in de senaat (Romeinen) tot de socratische manier van vragen stellen; van verkiezingen tot wat een monarchie of republiek is. (in de Europa-periode, een aardrijkskundeperiode in de 5e klas, wordt aandacht besteed aan de Europese Unie, de Europese samenwerking. In dit verband komen democratische principes aan de orde en wordt ook verteld over hoe de Nederlandse rechtsstaat functioneert). Zo komen ook politiek en staatsinrichting aan de orde. Vaak gebeurt dit op een praktische manier: uitspelen van een vergadering, het leren een betoog te voeren, argumenten aan te dragen, vragen te stellen, vormen van besluitvorming te leren kennen.

Naar aanleiding van de verhalen in de periodelessen, verhalen in de geschiedenislessen en godsdienstlessen worden er vaak klassengesprekken gehouden.

De leerlingen vertellen over en luisteren naar de eigen ervaringen.

Er zullen gesprekken zijn die gaan over moraliteit (omdat de verhalen dit thema oproepen) : nadenken over je gedrag en het overzien van consequenties van gedrag. Met de kinderen wordt ook filosofie bedreven: dat begint al in de eerste klas met de kwaliteiten van de getallen: 1 is het grootste getal. Wat is "nul" in relatie tot de getallenwereld. Waarom zijn er meer scheppingsverhalen (n.a.v. de Noorse, Griekse en Romeinse mythologie).

In de 4^e klas komen er gezichtspunten naar voren over de relatie tussen mensen en dieren. In de 5e klas over mensen en planten. In de 6e klas over mensen en aarde (o.a. mineralogie, klimatologie).

Er ontstaat (als het goed is) steeds meer eerbied en verwondering voor de mens en de natuur, de aarde, Er vindt een oriëntatie plaats op de omgeving vanuit verantwoorde zorg. Zorg voor mens, natuur, milieu, gezondheid. Zorg dragen voor alles wat leeft. De kinderen moeten eerst van de wereld leren houden en zich ermee verbinden vanuit hun gevoel voordat ze zich ervoor in willen zetten.

De gesprekken kunnen ook religieus of spiritueel van aard zijn. Ze kunnen gaan over de wereld waar we vandaan komen en na onze dood weer naar toe zullen gaan, de geestelijke wereld. De leraar leidt deze gesprekken steeds uit eigen inbreng van de kinderen waarbij er respect is voor ieders beleving.

De leerlingen leren zo dat er kerken en religieuze gemeenschappen zijn waarin mensen hun geloof belijden. De leraar laat de leerlingen ervaren dat religiositeit ook kan inhouden dat je vanuit een bepaalde cultus daaraan vormgeeft. En dat je dit op speciale momenten kunt doen, net zoals op school met de spreuken en met jaarfeestenvieringen. Dit kun je thuis doen, in een kerk, moskee of tempel.

Zo ontdekken de kinderen dat er verschillende kenmerken en gewoonten zijn, zowel in de klas als op school én daarbuiten- vanuit de culturen en het milieu waarmee ze te maken hebben.

Op de vrijeschool beginnen we al vroeg met het onderwijs in vreemde talen (Engels en Duits). Hier zit een gedachtengoed achter dat ook met wereldburgerschap te maken heeft.

In de lessen en jaarfeesten is het jaarverloop een belangrijk aspect. De kinderen beleven de seizoenen en jaarfeesten d.m.v. leerstof en vieringen, via gedichten, toneel, muziek, verhalen, creatief werk, uitstapjes, tuinbouwlessen (5e klas). In hogere klassen mogen ze mede vormgeven aan de jaarfeestenvieringen.

De leerlingen leren enkele jaarfeesten kennen uit andere culturen: de leerkracht brengt deze feesten ter sprake aan de hand van de culturele achtergrond van klasgenoten of schoolgenoten, buren, vrienden of familie van de kinderen. In de 3e klas krijgt het Joodse Paasfeest aandacht en soms ook het Russische Paasfeest. Ramadan krijgt aandacht wanneer in de zesde klas aandacht wordt besteed in de geschiedenislessen over het ontstaan van de islam. Sowieso legt de leerkracht in de geschiedenislessen in de 5e en 6e klas de relatie naar de oorsprong van de wereldgodsdiensten. (Boeddhisme, islam, jodendom, katholicisme, protestantisme).

Als het mogelijk is zullen er ook uitstapjes gemaakt worden, bv. een kerk wordt bezocht, een moskee. Of een persoon uit een andere cultuur komt vertellen in de klas. Ook kunnen leerlingen corresponderen met leerlingen van andere scholen in de eigen omgeving, maar ook in andere landen. (4^e/5^e klas)

Aandacht voor de **samenleving**: uit voorgaande blijkt al dat wij op vele manieren.

Aandacht schenken aan de samenleving. Het periodeonderwijs in de vrijeschool maakt het mogelijk om veelvuldig met een thema/een context te werken. Een context is een kleine wereld op zichzelf waar enkele wekenlang de aandacht op wordt gevestigd. In de 3e klas is dat bijvoorbeeld een winkel of een ambacht, in de 4e klas de eigen woonplaats met de bijbehorende geschiedenis, in de 5^e klas producten uit de economische aardrijkskunde.

De context staat in direct verband met de leefwereld en de ontwikkelingsfase van de kinderen. In de hogere klassen kan de context een meer maatschappelijk karakter krijgen of zoals gezegd een andere cultuur betreffen.

Leren omgaan met conflicten

Op de scholen geven wij structureel lessen in sociale vaardigheid.

Kinderen leren in deze lessen o.a. hoe zij om kunnen gaan met een conflict. In het omgaan met een conflict leren ze stappen onderscheiden: we praten erover, in plaats van elkaar te lijf te gaan. Wat is er gebeurd? Wat zijn de feiten? Wat voel je daarbij? Wat heb je nodig? Wat zijn mogelijkheden voor oplossingen? De hele klas wordt hierbij betrokken. Situaties worden nagespeeld of uitgebeeld en er wordt gekeken naar hoe het conflict opgelost kan worden.

Bronnen:

- Toezichtkader actief burgerschap en sociale integratie (inspectie van het onderwijs, mei 2006) uit: Staatscourant 5 juli 2006
- Actief burgerschap en sociale integratie, een wijze waarop dit in de vrijeschool vormgegeven kan worden – Frank de Kieffe 18 mei 2007
- Ik zie rond in de wereld 2002 uitgave van de vereniging van vrijescholen (kerndoelen)
- Brochure toezicht op burgerschap, inspectie

4. BURGERSCHAP IN LEERPLAN

4.1. Leerlijn burgerschapsonderwijs

De burgerschapsopdracht schrijft basisscholen voor om bij te dragen aan actief burgerschap en sociale cohesie, verankerd in de WPO, artikel 8, lid 3 en 3a.

Onze menskundige visie daarop hebben we reeds uitvoering beschreven in hoofdstuk 3. Visie VSNON.

Kinderen leren het meest vanzelfsprekend van het goede voorbeeld, door datgene na te bootsen, wat ze van de volwassenen als autoriteit in het sociale leven aangeboden krijgen. Van deze pedagogische visie is ons onderwijs geheel doordrongen, hiernaar te handelen is een constant streven binnen de VSNON-scholen.

Aan de ene kant neemt de gemeenschap door gezamenlijke jaarfeesten, ouders om de kinderen heen en scholing een prominente plek in, aan de andere kant hebben we grote achting voor de individualiteit en autonomie van elk kind en elke volwassene. We verwachten door onze omgang met elkaar een grote participatie van ouders; we dragen samen verantwoordelijkheid voor onze school en ook dat wordt door de kinderen waargenomen.

Door de verschillen in talenten (cognitief, sociaal, kunstzinnig etc.) niet te ontkennen, maar te verdragen, wijzen we iedere vorm van onverdraagzaamheid duidelijk af. We kunnen verschillen wel waarnemen en benoemen, maar we beoordelen ze niet in positieve of negatieve zin. Ieder mens heeft een levensweg en een levensopgave, deze oprecht te waarderen en in verbondenheid te begeleiden, zien wij leerkrachten als onze opgave.

Onderstaand leerplan³ is een algemeen leerplan voor de VSNON-scholen en kan per school binnen VSNON verder schoolspecifiek uitgewerkt worden.

Handelend vanuit het bewustzijn over de kerngebieden 'vrijheid – gelijkheid – solidariteit' oriënteren we ons mede op de door het ontwikkelteam burgerschap gedefinieerde kerndoelen⁴. Met sommige inhouden, zoals 'Vrijheid en Gelijkheid' en 'Democratische cultuur' oefenen we vanaf de kleuterklas, andere zoals 'Digitaal samenleven' en 'Globaliseren' komen pas in latere leerjaren aan bod.

De VSNON-scholen bevorderen de sociale cohesie bewust door een tweeledige beweging: de leerlingen gaan via diverse leerroutes de maatschappij in en wij halen de maatschappij in de vorm van personen de school binnen. Zo ontstaat een natuurlijke wisselwerking en wordt de school werkelijk een geleefd onderdeel van de (directe) maatschappelijke omgeving.

³ Leerplan gebaseerd op het leerplan van Vrije Leerkrachten College Auryn

⁴ <https://www.curriculum.nu/download/bu/Voorstellen-Burgerschap.pdf>

4.2. Algemene leeswijzer

In elk leerjaar hebben we de vertelstof expliciet benoemd en de beoogde leerdoelen eraan gekoppeld met betrekking tot burgerschap. Dit omdat de vertelstof een essentieel onderdeel vormt van ons onderwijs.

In het daaropvolgende schema zijn per leerjaar kerndoelen vanuit SLO gekozen, die ons inziens de bedding bieden voor de kerndoelen burgerschap.

In ons onderwijs komen zowel kerndoelen aan bod, die de voorwaardelijke basis vormen voor burgerschapsonwikkeling (bv. vanuit Nederlands, sociale vorming, Engels, bewegingsonderwijs en kunstzinnig onderwijs) als doelen die concreet gericht zijn op deze.

Sommige lesdoelen blijven in beginsel door de hele basisschooltijd van betekenis, de meesten zijn echter onderhevig aan verandering en/of aanvulling.

T.b.v. de overzichtelijkheid dienen we naast deze leerlijn burgerschap een document in (*'Extract leerlijn burgerschapsonderwijs'*), dat alleen de lesdoelen voor concreet burgerschapsonderwijs weergeeft, zie Bijlage 1. De hieraan gekoppelde Romeinse cijfers zijn tevens in de leerlijn terug te zien. We willen deze begrepen zien als wat het is: een extract dat zijn leereffect slechts kan ontwikkelen in samenspel met de gehele leerlijn.

4.3. Burgerschapsonderwijs in de kleuterklas

In de kleuterklassen wordt spelenderwijs geleerd. De kinderen worden nog weinig op cognitief gebied aangesproken. Vertelstof zijn bakersprookjes uit de nabije omgeving en andere korte verhalen, passend bij de leeftijdsfase van het kind en het seizoen. De bakersprookjes sluiten daar naadloos bij aan omdat ze makkelijk toegankelijk zijn voor de kinderen en hen fantasierijke beelden geven van de werkelijkheid.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- Waarnemen van goed en kwaad in een simpele, overzichtelijke structuur (daarbij lettend op verouderde stereotype beelden en deze zo nodig aanpassen)
- Ontwikkeling van moraliteit door het (onbewust) spiegelen aan verhalen en bakersprookjes
- Beleven van emoties als medelijden, vreugde, verwondering, daardoor kan het vermogen tot empathie met de andere ontwikkeld worden.
- Eerbied voor de natuur en de omgeving, als basis voor het latere besef over het belang van duurzaamheid.

Te ontwikkelen basiswaarden	Geconcretiseerde leerdoelen in het kader van burgerschap	Kerndoelen (SLO)	Lesdoelen
Vrijheid van meningsuiting Gelijkwaardigheid Begrip Autonomie Verdraagzaamheid Afwijzen van onverdraagzaamheid Afwijzing van	1. Vrijheid en gelijkheid 2. Macht en inspraak 3. Democratische cultuur 4. Identiteit 5. Diversiteit 6. Solidariteit 7. Duurzaamheid	(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven. (34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen. (35) De leerlingen leren zich	- de kinderen leren de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels - de kinderen leren zich volgens de afspraken en regels van de klas te gedragen II - de dagelijkse cultuurspelen bevorderen taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de kinderen kunnen verhalen navertellen via verschillende uitdrukkingvormen - de kinderen kunnen verhalen en belevenissen kunstzinnig verwerken door tekenen, schilderen of boetseren. Ze leren om elkaars werk te beschouwen en er oordeelvrij op te reageren. - door 'samen spelen, samen delen' leren de kinderen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het vrije spel scheidt ruimte voor het creëren van situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, net als het rekening houden met de ander.

<p>discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheids- besef</p>		<p>redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - kinderen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden. - de kinderen leren door het dagelijks opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving IV - oudere kinderen krijgen steeds meer en steeds complexere taakjes, zoals fruit klaar maken, de afwas doen, hulpmaatje zijn voor een jonger kind etc. en ervaren daardoor dat participatie iets moois is IV - door kringgesprekken kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt V - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de kinderen hun mening te verwoorden door eenvoudige (kring)spelen leren kinderen met frustraties van zichzelf en anderen om te gaan - door eenvoudige (kring)spelen leren kinderen samen te werken aan een doel - door regelmatige kleine excursies leren de kinderen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen VI - de kinderen ervaren door kleine opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen te spelen en samen te werken VII - de kinderen ervaren tijdens het vrije en geleide spel dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan die je samen kunt oplossen - door het regelmatig gezamenlijk voorbereiden van eenvoudige maaltijden (appelmoes, pannenkoeken, soep, fruit) komen kinderen in aanraking met gezonde voeding. - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - door geleide (kring)spelen oefenen de kinderen de omgang met winnen en verliezen. - door tekenen en schilderen leren de kinderen hun binnenleven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de kinderen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - Jij bent heel bijzonder (over anders zijn) - Miko is boos! (over emoties en regels) - Er is een plekje in je hart! (over verschillen en overeenkomsten)
--	--	--	--

4.4. Burgerschapsonderwijs in klas 1

In klas 1 vertellen we langere en complexere sprookjes, waarin psychologische motieven in archetypische beelden gevat worden. Aan bod komen sprookjes van Grimm, maar ook sprookjes afkomstig uit verschillende culturen. In sprookjes wordt via de (levens)wandel van verbeelde personages uitdrukking gegeven aan oerbeelden, die vertellen over goed en kwaad, hemel en aarde, leven en dood zoals dat beleefd wordt of werd in de cultuur waar het sprookje vandaan komt. Onopgemerkt maken de kinderen een eerste stap naar andere culturen toe. Leerrijk is daarbij dat vaak dezelfde waarden en normen erin terugkomen, onafhankelijk vanuit welk land een sprookje komt.

De beoogde doelen zijn vergelijkbaar met die van de kleuterklas, alleen worden deze complexer en leren de kinderen hun beleven verbaal beter uit te drukken:

- Waarnemen van goed en kwaad in een simpele, overzichtelijke structuur
- Ontwikkeling van moraliteit door het (onbewust) spiegelen aan verhalen en sprookjes
- Beleven van emoties als medelijden, vreugde, verwondering, daardoor kan het vermogen tot empathie met de ander ontwikkeld worden.
- Eerbied voor de natuur en omgeving, als basis voor het latere besef over het belang van duurzaamheid.
- Kennismaking met beelden en gebruiken uit andere culturen

Te ontwikkelen basiswaarden	Geconcretiseerde leerdoelen in het kader van burgerschap	Kerndoelen (SLO)	Lesdoelen
Vrijheid van meningsuiting Gelijkwaardigheid Begrip Autonomie Verdraagzaamheid Afwijzen van Onverdraagzaamheid Afwijzing van discriminatie Verantwoordelijkheidsbesef	1. Vrijheid en gelijkheid 2. Macht en inspraak 3. Democratische cultuur 4. Identiteit 5. Diversiteit 6. Solidariteit 7. Duurzaamheid	(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven. (2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren. (13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en gezongen Engelse teksten. (34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen. (35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument. (37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen. (39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid I - samen met de leerkracht formuleren de kinderen klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school te gedragen II - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de kinderen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid - door regelmatig samenwerken, leren de kinderen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, net als het rekening houden met de ander. - de kinderen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - de kinderen leren door het dagelijks opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken V - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de kinderen hun mening te verwoorden

		<p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - door taalgerelateerde spelletjes stimuleert de leerkracht bewust de woordenschatuitbreiding van de kinderen - door regelmatige kleine excursies leren de kinderen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen VI - de leerlingen ervaren door kleine opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen werken en zich verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de kinderen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - via versjes, gedichten, liederen en spelletjes raken de kinderen vertrouwd met de klank van de Engelse taal ter voorbereiding op een geglobaliseerde samenleving - de kinderen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen tijdens bewegingslessen oefenen de kinderen de omgang met winnen en verliezen. - door tekenen en schilderen leren de kinderen hun binnenleven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de kinderen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin kinderen samenwerken leren de kinderen – onder toezicht van de leraar – rekening te houden met elkaar. - kinderen leren steeds complexere informatie uit de gesproken taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de kinderen kunnen een verhaal chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is.
--	--	---	---

			<ul style="list-style-type: none"> - door gebruik van (prenten)boeken en gesprekken over familiesituaties leren de kinderen over verschillende vormen van samenleven, dat dit kan veranderen in de tijd en wat dit voor mensen betekent - door het leven van de leerlingen te beschouwen, ontdekken ze dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen (familie, hobby's, culturele achtergrond) waarin verschillende rollen (zusje, kleinzoon, keeper) worden vervuld. - door het vak 'heemkunde' scherp en verruimen de leerlingen hun blik voor hun omgeving, de natuur en de mensen - het jaarlijkse toneelstuk geeft kinderen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - Verhalen van de boze heks (over conflicten en vriendschap) - Lotta uit de Kabaalstraat (over familie en emoties) - Het meisje dat nooit fouten maakte (over perfectionisme) - Oh, wat mooi is Panama (over vriendschap en dromen)
--	--	--	---

4.5. Burgerschapsonderwijs in klas 2

In de tweede klas vertellen we de kinderen de fabels. Hierin leren de kinderen via de dieren verschillende en vaak tegenovergestelde karaktereigenschappen kennen en daarmee diepmenselijke eigenschappen als hebzucht, vrijgevigheid, ijdelheid, gemakzucht, brutaliteit, vlijt, vriendschap en wijsheid. Deze eigenschappen kunnen ze herkennen in zichzelf en in de ander, wat leidt tot meer zelfkennis en begrip voor de ander. Daarnaast worden verhalen verteld over mensen die er in hun leven bewust voor hebben gekozen om de moeizame weg te gaan van zelfoverwinning en zelfopoffering om te kunnen komen tot een respectvolle en liefdevolle zorg voor de medemens. Deze heiligen uit de legenden vertegenwoordigen het andere spectrum van het mens-zijn en kunnen tot navolging oproepen.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- Begrip ontwikkelen voor verschillende emoties, handelwijzen en eigenschappen van jezelf en de andere
- Ontwikkelen van autonomie door het bewustzijn: ik ben zo en jij bent zo
- bevordering van het inlevingsvermogen door identificatie met personages in fabels en legendes
- Ontwikkeling van moraliteit door het spiegelen aan de gebeurtenissen uit de verhalen.
- Vermogen om sociale processen beter te doorzien – ‘door wrijving ontstaat glans’

Te ontwikkelen basiswaarden	Geconcretiseerde leerdoelen in het kader van burgerschap	Kerndoelen (SLO)	Lesdoelen
Vrijheid van meningsuiting Gelijkwaardigheid Begrip Autonomie Verdraagzaamheid Afwijzen van onverdraagzaamheid Afwijzing van discriminatie Verantwoordelijkheidsbesef	1. Vrijheid en gelijkheid 2. Macht en inspraak 3. Democratische cultuur 4. Identiteit 5. Diversiteit 6. Solidariteit 7. Duurzaamheid	(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven. (2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren. (13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken Engelse teksten. (34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen. (35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument. (37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen. (39) De leerlingen leren met zorg om te gaan	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leerkracht formuleren de kinderen (nieuwe) klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: wanneer is het juist om regelovertradingen te melden (bv als iemand er last van heeft) en wanneer is het 'klikken'? II - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij wordt de eigen inbreng van kinderen door de leerkracht gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de kinderen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit. - door regelmatig samenwerken, leren de kinderen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, net als het rekening houden met de ander. - de kinderen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - de kinderen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het

		<p>met het milieu.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<p>klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak IV</p> <ul style="list-style-type: none"> - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en anderen uit laten spreken V - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de kinderen hun mening te verwoorden - door taalgerelateerde oefeningen stimuleert de leerkracht bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de kinderen - door regelmatige kleine excursies leren de kinderen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen VI - de leerlingen ervaren door opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen werken en verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de kinderen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - via versjes, gedichten, liederen en spelletjes raken de kinderen vertrouwd met de klank van de Engelse taal ter voorbereiding op een geglobaliseerde samenleving - de kinderen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen tijdens de gymlessen oefenen de kinderen de omgang met winnen en verliezen en fairness - door tekenen en schilderen leren de kinderen hun binnenleven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de kinderen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere
--	--	--	---

			<ul style="list-style-type: none"> - door situaties te creëren, waarin kinderen samenwerken leren de kinderen - onder toezicht van de leraar - rekening te houden met elkaar. - kinderen leren steeds complexere informatie uit de gesproken taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de kinderen kunnen een verhaal chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - door gebruik van (prenten)boeken en gesprekken over familiesituaties leren de kinderen over verschillende vormen van samenleven, dat dit kan veranderen in de tijd en wat dit voor mensen betekent - door het leven van de leerlingen te beschouwen, ontdekken ze dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen (familie, hobby's, culturele achtergrond) waarin verschillende rollen (zusje, kleinzoon, keeper) worden vervuld. - binnen het vak 'heemkunde' worden de bijen expliciet behandeld als excellent voorbeeld voor samenwerking en om het belang van de bij voor onze samenleving in het bewustzijn te brengen - op een vast moment in de week is er bewust ruimte en aandacht voor hoe het met het sociale leven in de klas staat X - het jaarlijkse toneelstuk geeft kinderen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - Kanjil (over ondeugendheid) - Robin en Knor (over verantwoordelijkheid en verandering in de familie)
--	--	--	--

4.6. Burgerschapsonderwijs in klas 3

In de derde klas horen de kinderen de verhalen uit het Oude Testament, met daarin onder andere het ontstaan van de wereld vanuit deze blikrichting, de wordingsgeschiedenis van het Joodse volk en hun tocht naar het beloofde land.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- begrip voor het ontstaansgeschiedenis van onze christelijke cultuur door de verhalen over belangrijke mensen uit een religie
- inlevingsvermogen in intense lotgevallen, m.n. de verhalen van Mozes en Noach (vluchtelingen en ontheemden)
- bewustzijn over het ontstaan van onze normen en waarden (en in het verlengde van ons rechtsleven 'Gij zult niet doden')

Te ontwikkelen basiswaarden	Geconcretiseerde leerdoelen in het kader van burgerschap	Kerndoelen (SLO)	Lesdoelen
Vrijheid van meningsuiting Gelijkwaardigheid Begrip Autonomie Verdraagzaamheid Afwijzen van onverdraagzaamheid Afwijzing van discriminatie Verantwoordelijkheidsbesef	1. Vrijheid en gelijkheid 2. Macht en inspraak 3. Democratische cultuur 4. Identiteit 5. Diversiteit 6. Solidariteit 7. Duurzaamheid	(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven. (2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren. (3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren. (13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten. (34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen. (35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument. (37) De leerlingen leren zich te gedragen	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leerkracht formuleren de kinderen (nieuwe) klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid II - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij wordt de eigen inbreng van kinderen door de leerkracht gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de kinderen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit - de kinderen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en passende (verdiepings-)vragen

		<p>vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<p>stellen V</p> <ul style="list-style-type: none"> - door regelmatig samenwerken, leren de kinderen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, net als het rekening houden met de ander. - de kinderen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - in de periode 'huizenbouw' leren de kinderen op een nieuwe, meer fysieke manier samen te werken - in deze periode wordt de focus gericht op hergebruik van materialen en de gevolgen ervan - kennismaken met verschillende voorzieningen in de samenleving zoals onderwijs, politie en brandweer ambachtslieden als (kaas)boer, molenaar, bakker, (goud)smid, vioolbouwer etc. - via het beleven van de ambachten, respect ontwikkelen voor de scheppingskracht van de ander; - dit geeft wederom voedingsbodemp voor een eerste aanzet van discussiëren en argumenteren - de boerderijperiode kan kinderen inzicht en eerbied geven in groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel - hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de kinderen hun mening te verwoorden - door taalgerelateerde oefeningen stimuleert de leerkracht bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de kinderen - door in de boerderijperiode regelmatige langere wegen te fietsen leren de kinderen hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen; ze leren veilig om te gaan met allerlei gereedschap VI - de kinderen leren de omgang met geld en zijn waarde t.o.v. een product en onderzoeken de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen) VI - de leerlingen ervaren door opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen werken
--	--	--	---

			<p>en verbaal uit te wisselen VII</p> <ul style="list-style-type: none"> - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de kinderen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - door versjes, gedichten, liederen en spelletjes steeds zelfstandiger te spreken en woorden te vertalen wordt de Engelse taal steeds vertrouwd voor de kinderen en vormt een voorbereiding op een geglobaliseerde samenleving - de kinderen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de kinderen de omgang met winnen, verliezen en fairness - door tekenen en schilderen leren de kinderen hun binnenleven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens eurutmie oefenen de kinderen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin kinderen samenwerken leren de kinderen steeds autonomer rekening te houden met elkaar. - kinderen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de kinderen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming - en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen over genomen X - het jaarlijkse toneelstuk geeft kinderen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. de
--	--	--	--

			<p>ambachtenperiode (bv. met een zeis maaien vs. met de tractor) XI</p> <ul style="list-style-type: none">- door de verhalen uit het Oude testament beseffen de kinderen dat een cultuur van 'oog om oog, tand om tand' geen adequate omgang is voor de huidige beschaving XII- in een periode 'Wie ben ik?' krijgen de kinderen inzicht in het gegeven dat er generaties voor hen waren en generaties na hun zullen zijn.- Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door:<ul style="list-style-type: none">- Tussen je oren (hoe ons gedrag in elkaar zit)- Baas van de wereld (invloed van kinderen op de maatschappij)- Vlo en Stiekel (over vriendschap, moed en geheimen)
--	--	--	--

4.7. Burgerschapsonderwijs in klas 4

In de vierde klas wordt het ontstaan van de wereld verteld vanuit het perspectief van de Edda en daarmee vervolgens iets over het leven van de Vikingen, Kelten of Germanen. De kinderen krijgen daarmee een bewustzijn vanuit welke historie onze westerse cultuur mede ontstaan is.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- begrip en kennis erover onder welke invloeden onze westerse cultuur is ontstaan
- zicht op relaties, solidariteit, macht en machtsmisbruik
- Spiegelverhalen als ontwikkelingsstap
- Aanzetten tot denken en verkrijgen van nieuwe inzichten

Te ontwikkelen basiswaarden	Geconcretiseerde leerdoelen in het kader van burgerschap	Kerndoelen (SLO)	Lesdoelen
Vrijheid van meningsuiting Gelijkwaardigheid Begrip Autonomie Verdraagzaamheid Afwijzen van onverdraagzaamheid Afwijzing van discriminatie Verantwoordelijkheidsbesef	1. Vrijheid en gelijkheid 2. Macht en inspraak 3. Democratische cultuur 4. Identiteit 5. Diversiteit 6. Solidariteit 7. Duurzaamheid	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.</p> <p>(6) De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leerkracht formuleren de kinderen (nieuwe) klassenregels, waarbij ze via verschillende besluitvormingsprocessen oefenen en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid en veiligheid in de digitale wereld II - mediaconsumptie en mediawijsheid zijn thema's die via het onderzoekende en beschouwende gesprek op tafel komen, met bijzondere aandacht voor gedragsregels in de digitale wereld van social media - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij en op andere gebieden wordt de eigen inbreng van kinderen door de leerkracht gewaardeerd en gestimuleerd III - de eigen inbreng van kinderen bij de opmaat en op andere gebieden wordt door de leerkracht gewaardeerd en gestimuleerd - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich gevarieerd en 'kleurrijk' uit te drukken in woord en schrift - de kinderen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of

		<p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(38) De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(47) De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid- Amerika.</p> <p>(53) De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en</p>	<p>schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit</p> <ul style="list-style-type: none"> - de kinderen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken en passende (verdiepings-)vragen stellen V - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de kinderen hun mening te verwoorden - door taalgerelateerde oefeningen stimuleert de leerkracht bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de kinderen - door in de boerderijperiode regelmatige langere wegen te fietsen leren de kinderen hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen, ze leren veilig om te gaan met allerlei gereedschap VI - verder onderzoeken van de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen) i.c.m. consumptiegedrag in onze maatschappij t.o.v. andere maatschappijen en het vraagstuk rondom 'geld lenen' VI - verkennen van invloeden op de consumptie van mensen en de rol van reclame VI - de leerlingen ervaren door opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen werken en verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de kinderen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn d.m.v. rollenspel VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII
--	--	---	---

		<p>gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(1) (58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - bij veel jaarfeesten helpen en/of begeleiden de oudere kinderen de jongeren en ontwikkelen zo verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit VIII - de kinderen leggen (soms gekoppeld aan jaarfeesten) een verbinding met een school-extern gebied uit de samenleving, exemplarisch: zingen in een bejaardentehuis met Sint Maarten; <i>opvoering van het toneelstuk in een AZC</i>; rond kerst hulp bieden aan de voedselbank etc. en leren zo over maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk VIII - korte teksten kunnen nu in het Engels gelezen en geschreven worden, regelmatig komen de berichten uit een krant of van een website, zodat de kinderen vertrouwd raken met <i>Engelstalige media- taal</i> - de kinderen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door regelmatig samenwerken, leren de kinderen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, waarin het eigen standpunt verdedigd wordt en er tevens rekening wordt gehouden met de ander - de kinderen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - op verschillende momenten gebruiken de kinderen voor projecten tweedehands materialen en zetten zich uiteen met de gevolgen van nieuw aanschaffen vs. hergebruiken - <i>kennismaken met verschillende voorzieningen in de samenleving zoals politie en brandweer, mogelijk door een bezoek aan deze instituties</i> - de leerlingen krijgen via de topografie lessen zicht op de Nederlandse landschap en cultuur - In een periode over de eigen woonplaats verkennen de kinderen hun eigen leefomgeving onder betrekking van de historie van de stad en de provincie (in ons geval Graafschap Gelre), daarbij zetten ze zich ook met een bekende figuur uit de streek uiteen - in een periode 'Nederlandse kunstenaars' leren de kinderen de levensverhalen en erbij horende kunstuitingen kennen van minimaal Rembrandt van Rijn, Vincent van Gogh, Piet Mondriaan en MC Escher. - de boerderijperiode kan kinderen inzicht en eerbied geven in groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel
--	--	---	---

			<ul style="list-style-type: none"> - hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de kinderen de omgang met winnen en verliezen en fairness - door tekenen en schilderen leren de kinderen hun binnenleven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de kinderen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin kinderen samenwerken leren de kinderen autonoom en intrinsiek rekening te houden met elkaar. - kinderen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de kinderen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen over genomen; daarbij is ook ruimte voor thema's als <ul style="list-style-type: none"> - seksueel gedrag van jonge mensen (veranderlijkheid van seksueel gedrag) - verschillen in individuele behoeften aan intimiteit en privacy bespreken en - dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen en dat daar verschillend over wordt gedacht X - <i>bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. de boerderijperiode (bv. met de hand melken vs. met de melkmachine) XI</i> - ontdekken van verschillen in gebruiken en leefgewoonten vanuit verschillende culturele achtergronden in de eigen omgeving XII - het jaarlijkse toneelstuk geeft kinderen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - tijdens de dierkunde periode zetten de kinderen zich intensief met bepaalde dieren uiteen en maken daardoor verbinding met dezen; verantwoordelijkheidsgevoel voor het dierenwelzijn kan het resultaat zijn XIII
--	--	--	---

			<ul style="list-style-type: none">- iedere leerling houdt een kleine spreekbeurt over een plaats in Nederland, waarmee hij/zij verbondenheid voelt XIV- door het zingen van canons worden zowel autonomie als het gevoel voor samenklank geoefend- Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door:<ul style="list-style-type: none">- Gebroeders Leeuwenhart (over afscheid, spiritualiteit en moed)- Ronja Roversdochter (over autonomie)
--	--	--	--

4.8. Burgerschapsonderwijs in klas 5

In de vijfde klas verandert de vertelstof van karakter en wordt geschiedenisonderwijs. Aan bod komen de oude, oosterse culturen van India (met aandacht voor het latere Hindoeïsme), Perzië en Mesopotamië staan daarbij in het middelpunt, gevolgd door de Egyptische en Griekse cultuur. Deze culturen hebben grote delen van de mensheid beïnvloed. De leerkracht kiest biografieën (bijvoorbeeld die van Boeddha) waaraan hij de door hem gekozen religieuze stromingen uiteenzet. De kinderen ontwikkelen een besef van de invloed van deze culturen (uitvindingen, muziek, schrift, eten, hygiëne) op onze samenleving.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- begrip en kennis erover onder welke oude culturen onze westerse cultuur is ontstaan
- kennis van geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen of gespeeld hebben
- kennis van andere culturen en op welke wijze deze onze samenleving tot op de dag van vandaag beïnvloeden en verrijken

Te ontwikkelen basiswaarden	Geconcretiseerde leerdoelen in het kader van burgerschap	Kerndoelen (SLO)	Lesdoelen
Vrijheid van meningsuiting Gelijkwaardigheid Begrip Autonomie Verdraagzaamheid Afwijzen van onverdraagzaamheid Afwijzing van discriminatie Verantwoordelijkheidsbesef	1. Vrijheid en gelijkheid 2. Macht en inspraak 3. Democratische cultuur 4. Identiteit 5. Diversiteit 6. Solidariteit 7. Duurzaamheid	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.</p> <p>(6) De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.</p> <p>(7) De leerlingen leren informatie en</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leerkracht formuleren de kinderen (nieuwe) klassenregels, waarbij ze via verschillende besluitvormingsprocessen oefenen en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid en veiligheid in de digitale wereld en op het gebied van ontluikende seksualiteit II - mediaconsumptie en mediawijsheid zijn thema's die via het onderzoekende en beschouwende gesprek op tafel komen, met bijzondere aandacht voor gedragsregels in de digitale wereld van social media - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft, besef erover dat meningen mede gevormd worden door de omgeving - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij en op andere gebieden wordt de eigen inbreng van kinderen door de leerkracht gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich gevarieerd en 'kleurrijk' uit te drukken in woord en schrift - de kinderen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of

		<p>meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(36) De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(38) De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving,</p>	<p>schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit</p> <ul style="list-style-type: none"> - de kinderen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak. Erbij komen taken, die ten baten van de school zijn, bv. koffie en thee rondbrengen voor de leerkrachten, (mede) zorg dragen voor het schoolplein, (mede) organisatie van feesten, open dagen, bazaars IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken en passende (verdiepings-)vragen stellen, bewustzijn ontwikkelen over wel of niet tutoyeren V - de kinderen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - door regelmatig samenwerken, leren de kinderen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, waarin het eigen standpunt verdedigd wordt en er tevens rekening wordt gehouden met de ander - op verschillende momenten gebruiken de kinderen voor projecten als toneel tweedehands materialen en zetten zich uiteen met de gevolgen van nieuw aanschaffen vs. hergebruiken - de leerlingen krijgen via de topografie lessen zicht op de Europese landen om ons heen - enkele landen worden intensiever benaderd door dieper in te gaan op cultuur, eten, muziek en dans, daarbij rekening houdend met kerndoel 47 - in twee- of drietallen maken de kinderen een werkstuk over een Europees land en presenteren deze in een spreekbeurt - indien mogelijk, bezoeken de kinderen het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden - verder onderzoeken van de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen) i.c.m. consumptiegedrag in onze maatschappij t.o.v. andere maatschappijen en het vraagstuk rondom 'geld lenen' VI - verkennen van invloeden op de consumptie van mensen en de rol van
--	--	---	---

		<p>waaronder seksuele diversiteit.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(47) De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid- Amerika.</p> <p>(53) De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen</p>	<p>reclame VI</p> <ul style="list-style-type: none"> - uitwisselen van ervaringen in de rol van consument (bijv. met betrekking tot reclame en productkeuze) VI - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de kinderen hun mening te verwoorden - door taal gerelateerde oefeningen stimuleert de leerkracht bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de kinderen - de regelmatige individuele of klassikale inbreng voor de schoolkrant wordt door de leerkracht stimuleren en faciliteren - de leerlingen ervaren door complexere opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door - o.m. samen werken en zich verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de kinderen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn d.m.v. rollenspel VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - bij veel jaarfeesten helpen en/of begeleiden de oudere kinderen de jongeren en ontwikkelen zo verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit VIII - de kinderen leggen (soms gekoppeld aan jaarfeesten) een verbinding met een school-extern gebied uit de samenleving, exemplarisch: zingen in een bejaardentehuis met Sint Maarten; opvoering van het toneelstuk in een AZC; rond kerst hulp bieden aan de voedselbank etc. en leren zo over maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk VIII - korte teksten kunnen nu in het Engels gelezen en geschreven worden, regelmatig komen de berichten uit een krant of van een website, zodat de kinderen vertrouwd raken met Engelstalige media- taal - geregeld worden door de leerlingen brieven geschreven aan een partnerklas ergens in Europa in het Engels
--	--	--	---

		<p>werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kinderen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de kinderen de omgang met winnen en verliezen en fairness - door tekenen en schilderen leren de kinderen hun binnenleven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens eurutmie oefenen de kinderen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin kinderen samenwerken leren de kinderen autonoom en intrinsiek rekening te houden met elkaar. - kinderen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de kinderen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen over genomen; daarbij is ook ruimte voor thema's als <ul style="list-style-type: none"> - seksueel gedrag van jonge mensen (veranderlijkheid van seksueel gedrag) - verschillen in individuele behoeften aan intimiteit en privacy bespreken en - dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen en dat daar verschillend over wordt gedacht X - het jaarlijkse toneelstuk geeft kinderen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. uitgelichte technologische uitvindingen XI - kennismaken met verschillende geestelijk-religieuze stromingen in de samenleving (minimaal christendom, islam en Jodendom) XII - bij deze drie stromingen worden de regels en gebruiken behandeld (eten, feesten, tradities) XII - door andere culturen/geloofsovertuigingen tot thema te maken,
--	--	--	--

			<p>kunnen vooroordelen en uitingen van discriminatie bij zichzelf en anderen onderkent worden XII</p> <ul style="list-style-type: none">- de periode 'economische aardrijkskunde' geeft inzicht in alle mensen en processen die aan het tot stand komen van een eenvoudig product te pas komen en geeft de kinderen inzicht erover hoe we mondiaal één geheel vormen en van elkaar afhankelijk zijn XIII- tijdens de plantkundeperiode maken de kinderen verbinding met de natuur om zich heen en kunnen geleefde verantwoordelijkheid voor het milieu ontwikkelen XIII- de wekelijkse tuinbouwlessen verdiepen inzicht in en eerbied voor groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel- hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden- de periode klimatologie richt zich op de klimatologische verschijnselen in Nederland en Europa- elk kind kiest een informatief thema waarover het in een korte spreekbeurt minimaal twee verschillende perspectieven op het thema naar voren brengt XIV- verkennen van doelen en mogelijke vormen van verkiezingen-
--	--	--	---

4.9. Burgerschapsonderwijs in klas 6

In de zesde klas worden onderwerpen uit de Romeinse en middeleeuwse geschiedenis behandeld. De kinderen krijgen ook de verhalen over de vervolgingen van de eerste christenen in Rome te horen en kunnen zich zo inleven in wat het betekent om op basis van geloof en religieuze overtuiging onderdrukt, vervolgd of zelfs gedood te worden.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- inzicht in de grondbeginselen van onze democratische rechtsstaat a.d.h.v. het Romeinse Rijk
- begrip voor en inzicht in andere culturen

Te ontwikkelen basiswaarden	Geconcretiseerde leerdoelen in het kader van burgerschap	Kerndoelen (SLO)	Lesdoelen
Vrijheid van meningsuiting Gelijkwaardigheid Begrip Autonomie Verdraagzaamheid Afwijzen van onverdraagzaamheid Afwijzing van discriminatie Verantwoordelijkheidsbesef	1. Vrijheid en gelijkheid 2. Macht en inspraak 3. Democratische cultuur 4. Identiteit 5. Diversiteit 6. Solidariteit 7. Duurzaamheid	(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven. (2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren. (3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren. (6) De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen. (7) De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten. (13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid met bewustzijn over de invloed van verschillende rollen en leeftijden; er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leerkracht formuleren de kinderen (nieuwe) klassenregels, waarbij ze via verschillende besluitvormingsprocessen oefenen en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen; ze toetsen deze in gesprekken op leefbaarheid II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid en veiligheid in de digitale wereld en op het gebied van ontluikende seksualiteit II - tijdens vaklessen wordt er ook praktisch aandacht besteed aan ICT vaardigheden en mediale mondigheid - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft, besef erover dat meningen mede gevormd worden door de omgeving - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij en op andere gebieden wordt de eigen inbreng van kinderen door de leerkracht gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich gevarieerd en 'kleurrijk' uit te drukken in woord en schrift - de kinderen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit

		<p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(36) De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(38) De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(47) De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kinderen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak. Erbij komen taken, die ten baten van de school zijn, bv. koffie en thee rondbrengen voor de leerkrachten, (mede) zorg dragen voor het schoolplein, (mede) organisatie van feesten, open dagen, bazaars IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken en passende (verdiepings-)vragen stellen, bewustzijn ontwikkelen over wel of niet tutoyeren V - bewust oefenen met ‘debatteren’, los van de eigen mening argumenten bedenken en formuleren in een debat (bv. door het willekeurig uitdelen van (controverse) stellingen aan de kinderen) V - door regelmatig samenwerken, leren de kinderen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, waarin het eigen standpunt verdedigt wordt en er tevens rekening wordt gehouden met de ander - de kinderen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - de leerlingen ervaren door complexere opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen werken en zich verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de kinderen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen. VII - verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn d.m.v. rollenspel VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - bij veel jaarfeesten helpen en/of begeleiden de oudere kinderen de jongeren en ontwikkelen zo verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit VIII
--	--	---	--

		<p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kinderen leggen (soms gekoppeld aan jaarfeesten) een verbinding met een school-extern gebied uit de samenleving, exemplarisch: zingen in een bejaardentehuis met Sint Maarten; opvoering van het toneelstuk in een AZC; rond kerst hulp bieden aan de voedselbank etc. en leren zo over maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk VIII - in filosofielessen zetten de kinderen zich uiteen met korte citaten/spreuken/gedichten, die ertoe aanzetten over filosofische thema's na te denken - de kinderen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - de kinderen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen over genomen; daarbij is ook ruimte voor thema's als <ul style="list-style-type: none"> - seksueel gedrag van jonge mensen (veranderlijkheid van seksueel gedrag) - verschillen in individuele behoeften aan intimiteit en privacy bespreken en - dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen en dat daar verschillend over wordt gedacht X - kinderen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. uitgelichte technologische uitvindingen XI - a.d.h.v. de biografie van Mohamed verwerven de kinderen kennis over de oorsprongen van de islam XII - verdieping in de verschillende geestelijk-religieuze stromingen in de samenleving door het bezoek aan een moskee, synagoge en een kerk XII - uitnodigen van vertegenwoordigers van de verschillende stromingen XII - onderzoeken van kenmerkende eigenschappen van verschillende geestelijke stromingen in Nederland XII - door andere culturen/geloofsovertuigingen tot thema te maken, kunnen
--	--	---	--

			<p>vooroordelen en uitingen van discriminatie bij zichzelf en anderen onderkent worden XII</p> <ul style="list-style-type: none"> - op verschillende momenten gebruiken de kinderen voor projecten als toneel tweedehands materialen en zetten zich uiteen met de gevolgen van nieuw aanschaffen vs. hergebruiken - de leerlingen krijgen via de topografie lessen zicht op verschillende landen buiten Europa, rekening houdend met kerndoel 47 - enkele landen worden intensiever benaderd door dieper in te gaan op cultuur, eten, muziek en dans - de wekelijkse tuinbouwlessen verdiepen inzicht in en eerbied voor groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel - hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden - de periode klimatologie richt zich op de klimatologische verschijnselen wereldwijd kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de kinderen hun mening te verwoorden - door taalgerelateerde oefeningen stimuleert de leerkracht bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de kinderen - de regelmatige individuele of klassikale inbreng voor de schoolkrant wordt door de leerkracht stimuleren en faciliteren - korte teksten kunnen nu in het Engels gelezen en geschreven worden, regelmatig komen de berichten uit een krant of van een website, zodat de kinderen vertrouwd raken met Engelstalige media- taal - geregeld worden door de leerlingen brieven geschreven aan een partnerklas ergens in Europa in het Engels - historische democratieontwikkeling a.d.h.v. een periode over de Romeinen XIII - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de kinderen de omgang met winnen en verliezen en fairness - door tekenen en schilderen leren de kinderen hun binnenleven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens eurutmie oefenen de kinderen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin kinderen samenwerken leren de kinderen autonoom en intrinsiek rekening te houden met elkaar.
--	--	--	---

			<ul style="list-style-type: none">- het jaarlijkse toneelstuk geeft kinderen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties- verkennen van de monarchie van Nederland en andere staatsvormen XV- verkennen van doelen en mogelijke vormen van verkiezingen-
--	--	--	---

5. KWALITEITZORG EN MONITORING – VERANTWOORDING EN LEEROPBRENGSTEN

	Monitoring	Follow-up
Periode-onderwijs	(Eigen toetsen en) Periode-plannen met leerdoelen vanuit de BVS-leerlijnen in ParnasSys (vaardigheden doelgericht afvinken)	Laten terugkomen van niet behaalde leerdoelen in andere periodes.
Sociaal-emotionele ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - Kindbesprekingen (met het hele team). - Karakteristieken van de klas 	<ul style="list-style-type: none"> - Adviezen leiden tot interventies door de leerkracht die een kind of een klas inbrengt. - Eventueel maken (groeps-) Handelingsplan (gedrag)
Schoolklimaat vanaf klas 4/ groep 6	WMK-PO, veiligheidsvragenlijsten	<ul style="list-style-type: none"> - Verbeterplan op schoolniveau. - Evaluatie uitkomsten op school- en bestuursniveau door kwaliteitsmedewerker
Schoolklimaat	<ul style="list-style-type: none"> - Registratie gebruik vertrouwenspersoon. - Incidentenregistratie 	Jaarlijkse rapportage (frequentie, thema's, geanonimiseerd) + verbeterplan.
	Oudertevredenheidsonderzoek, een maal per twee jaar (WMK-PO)	<ul style="list-style-type: none"> - Verbeterplan - Evaluatie uitkomsten op school- en bestuursniveau door kwaliteitsmedewerker
Jaarfeesten	Evaluatie in de pedagogische vergadering, vanuit de vraag: wat levert het de kinderen op? Steevast toetsing op interculturele karakter.	Verbeterpunten formuleren voor het erop volgende jaar.
Algemeen	Getuigschrift	Reflectie op de klas en individuele leerlingen aan het einde van het schooljaar, wordt teruggekoppeld aan ouders en dient als basis voor het onderwijsaanbod in het volgende leerjaar

* *vaardigheden in kader van Burgerschap*

Bijlage 1. Extract leerlijn burgerschapsonderwijs

De Romeinse cijfers verwijzen naar de lesdoelen in de leerlijn burgerschapsonderwijs.

Kleuterklas (groep 1 en 2)

- I. de kinderen leren de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels
- II. de kinderen leren zich volgens de afspraken en regels van de klas te gedragen.
- III. de dagelijkse cultuurspelen bevorderen taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit en dragen bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander
- IV. de kinderen leren door het dagelijks opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen verantwoordelijkheid nemen voor hun directe omgeving
oudere kinderen krijgen steeds meer en steeds complexere taakjes, zoals fruit klaar maken, de afwas doen, hulpmaatje zijn voor een jonger kind etc. en ervaren daardoor dat participatie iets moois is
- V. tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen kinderen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt
- VI. door regelmatige kleine excursies leren de kinderen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen
- VII. de kinderen ervaren door kleine opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen te spelen en samen te werken
- VIII. door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de kinderen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter vertonen

Klas 1 (groep 3)

- I. de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels wordt uitgebreid.
- II. samen met de leerkracht formuleren de kinderen klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school te gedragen.
- III. de dagelijkse opmaat bevorderen taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit en draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander.

- IV. de kinderen leren door het dagelijks opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen verantwoordelijkheid nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak.
- V. zoals kleuterklas – en andere uit laten spreken
- VI. door regelmatige excursies, leren de kinderen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen
- VII. zoals kleuterklas – *door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de kinderen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen.*
- VIII. zoals kleuterklas
- IX. de kinderen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren

Klas 2 (groep 4)

- I. zoals klas 1 – *er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn*
- II. samen met de leerkracht formuleren de kinderen (nieuwe) klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school te gedragen. verkennen van en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: wanneer is het juist om regelovertredingen te melden (bv als iemand er last van heeft) en wanneer is het ‘klikken’?
- III. zoals klas 1
- IV. zoals klas 1
- V. zoals klas 1
- VI. zoals klas 1
- VII. zoals klas 1
- VIII. zoals klas 1
- IX. zoals klas 1

- X. op een vast moment in de week is er bewust ruimte en aandacht voor hoe het met het sociale leven in de klas staat

Klas 3 (groep 5)

- I. zoals klas 2
- II. zoals klas 2 – *en zich bij externen schoolactiviteiten te gedragen*
zoals klas 2 – *en als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid*
- III. zoals klas 2 – *en daarbij wordt de eigen inbreng van kinderen door de leerkracht gewaardeerd en gestimuleerd*
- IV. zoals klas 2
- V. zoals klas 2 en passende (verdiepings-)vragen stellen
- VI. door in de boerderijperiode regelmatige langere wegen te fietsen leren de kinderen hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen; ze leren veilig om te gaan met allerlei gereedschap de kinderen leren de omgang met geld en zijn waarde t.o.v. een producten en onderzoeken de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen)
- VII. zoals klas 2
- VIII. zoals klas 2
- IX. zoals klas 2
- X. zoals klas 2 – *en de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen over genomen*
- XI. bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. de ambachtenperiode (bv. met een zeis maaien vs. met de tractor)
- XII. door de verhalen uit het Oude testament beseffen de kinderen dat een cultuur van ‘oog om oog, tand om tand’ geen adequate omgang is voor de huidige beschaving
- XIII. in een periode ‘Wie ben ik?’ krijgen de kinderen inzicht in het gegeven dat er generaties voor hen waren en generaties na hun zullen zijn. Tevens kunnen overeenkomsten en verschillen met hun klasgenoten duidelijk, maar waarde vrij waargenomen worden bv. m.b.t. familiestructuren of welvaart

In deze periode kunnen kinderen ook besef ontwikkelen over de verandering van de rol van mannen, vrouwen en kinderen door de tijd heen (bv door personen uit een eerdere generatie uit te nodigen)

Klas 4 (groep 6)

- I. zoals klas 3
- II. zoals klas 3 – *waarbij ze via verschillende besluitvormingsprocessen oefenen*
zoals klas 3 – met als aandachtspunt: veiligheid in de digitale wereld
- III. zoals klas 3
- IV. zoals klas 3
- V. zoals klas 3
- VI. zoals klas 3 – *en het vraagstuk rondom 'geld lenen'*
verkennen van invloeden op de consumptie van mensen en de rol van reclame
- VII. zoals klas 3 – *en verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn d.m.v. rollenspel*
- VIII. zoals klas 3 – *en bij veel jaarfeesten helpen en/of begeleiden de oudere kinderen de jongeren en ontwikkelen zo verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit*
de kinderen leggen (soms gekoppeld aan jaarfeesten) een verbinding met een school-extern gebied uit de samenleving, exemplarisch: zingen in een bejaardentehuis met Sint Maarten; opvoering van het toneelstuk in een AZC; rond kerst hulp bieden aan de voedselbank etc. en leren zo over maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk
- IX. zoals klas 3
- X. zoals klas 3 – *daarbij is ook ruimte voor thema's als*
→ *seksueel gedrag van jonge mensen (veranderlijkheid van seksueel gedrag)*
→ *verschillen in individuele behoeften aan intimiteit en privacy bespreken en*
→ *dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen en dat daar verschillend over wordt gedacht*
- XI. bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. de boerderijperiode (bv. met de hand melken vs. met de melkmachine)
- XII. ontdekken van verschillen in gebruiken en leefgewoonten vanuit verschillende culturele achtergronden in de eigen omgeving

- XIII. tijdens de dierkunde periode zetten de kinderen zich intensief met bepaalde dieren uiteen en maken daardoor verbinding met dezen; verantwoordelijkheidsgevoel voor het dierenwelzijn kan het resultaat zijn
- XIV. ieder leerling houdt een kleine spreekbeurt over een plaats in Nederland, waarmee hij/zij zich verbonden voelt
het maken van een klassenkrant, daaraan gekoppeld thema's als 'wat is een betrouwbare bron' en 'vrijheid van meningsuiting'

Klas 5 (groep 7)

- I. zoals klas 4
- II. zoals klas 4
zoals klas 4 – met als aandachtspunt: veiligheid op het gebied van ontluikende seksualiteit
- III. zoals klas 4
- IV. zoals klas 4 – *erbij komen taken, die ten baten van de school zijn, bv. koffie en thee rondbrengen voor de leerkrachten, (mede) zorg dragen voor het schoolplein, (mede) organisatie van feesten, open dagen, bazaars*
- V. zoals klas 4 – *en bewustzijn ontwikkelen over wel of niet tutoyeren*
- VI. zoals klas 4 – *en uitwisselen van ervaringen in de rol van consument (bijv. met betrekking tot reclame en productkeuze)*
- VII. zoals klas 4
- VIII. zoals klas 4
- IX. zoals klas 4
- X. zoals klas 4
- XI. bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. uitgelichte technologische uitvindingen
- XII. zoals klas 4 – *en kennismaken met verschillende geestelijk-religieuze stromingen in de samenleving (minimaal christendom, islam en Jodendom)
bij deze drie stromingen worden de regels en gebruiken behandeld (eten, feesten, tradities) door andere culturen/geloofsovertuigingen tot thema te maken, kunnen vooroordelen en uitingen van discriminatie bij zichzelf en anderen onderkent worden*

- XIII. de periode 'economische aardrijkskunde' geeft inzicht in alle mensen en processen die aan het tot stand komen van een eenvoudig product te pas komen en geeft de kinderen inzicht erover hoe we mondiaal één geheel vormen en van elkaar afhankelijk zijn.
tijdens de plantkundeperiode maken de kinderen verbinding met de natuur om zich heen en kunnen geleefde verantwoordelijkheid voor het milieu ontwikkelen
- XIV. elk kind kiest een informatief thema waarover het in een korte spreekbeurt minimaal twee verschillende perspectieven op het thema naar voren brengt
- XV. verkennen van doelen en mogelijke vormen van verkiezingen a.d.h.v. van het kiezen van een klassenvertegenwoordiger en/of een schoolspreekker
vervolgens inzicht verkrijgen in gemeenteraadsverkiezingen en provinciale verkiezingen
kennismaken met taken en werkwijze van een gemeentebestuur als vorm van openbaar bestuur door een bezoek aan het gemeentehuis
verkennen van de monarchie van Nederland en andere staatsvormen
de 'Universele rechten van het kind' worden behandeld door kinderrechten in een historisch ontwikkelingscontext te plaatsen

Klas 6 (groep 8)

- I. zoals klas 5 – en *met bewustzijn over de invloed van verschillende rollen en leeftijden*
- II. zoals klas 5 – en *ze toetsen regels in gesprekken op leefbaarheid*
zoals klas 5
- III. zoals klas 5
- IV. zoals klas 5
- V. zoals klas 5 – en *bewust oefenen met 'debatteerders', los van de eigen mening argumenten bedenken en formuleren in een debat (bv. door het willekeurig uitdelen van (controversie) stellingen aan de kinderen)*
- VI. zoals klas 5
- VII. zoals klas 5
- VIII. zoals klas 5
- IX. zoals klas 5
- X. zoals klas 5

- XI. zoals klas 5
- XII. zoals klas 5 – en *a.d.h.v. de biografie van Mohamed* verwerven de kinderen kennis over de oorsprongen van de islam
verdieping in de verschillende geestelijk-religieuze stromingen in de samenleving door het bezoek aan een moskee, synagoog en een kerk
uitnodigen van vertegenwoordigers van de verschillende stromingen
onderzoeken van kenmerkende eigenschappen van verschillende geestelijke stromingen in Nederland
- XIII. historische democratieontwikkeling a.d.h.v. een periode over de Romeinen
- XIV. Aan het einde van groep 8 maken alle kinderen een eindwerkstuk met de vraag: Hoe ziet jouw optimale maatschappij eruit? Daarbij wordt in ieder geval ingegaan op thema's rondom het rechtsleven, sociale voorzieningen en economische invloeden met bijzonder oogpunt op duurzaamheid. De verwerking mag in onderdelen kunstzinnig zijn en bevat in ieder geval ook een theoretisch gedeelte (schriftelijk of d.m.v. geluids- of beeldmateriaal).
- XV. deelnemen aan een (deel) van een gemeenteraadszitting
kennismaken met taken en werkwijze van de regering en het parlement
verkennen van functie en taken van politie en justitie in de samenleving
kennismaken met rol, belang en principes van (nationale) wetgeving
bezoek van de rechtbank
de 'Universele rechten van de mens' worden behandeld en kritisch geanalyseerd